

REPREZENTĂRI ALE MORȚII ÎN DESENUL MODERN ȘI CONTEMPORAN EUROPEAN

REZUMAT

Prezentul demers de cercetare cu titlul “Reprezentări ale morții în desenul modern și contemporan european” investighează cronologic tema finitudinii începând din epoca medievală și până în prezent, din punct de vedere artistic și socio-politic, prin prisma reprezentărilor grafice. Lucrarea analizează percepția omului față de subiectul morții și reproducerea acestui eveniment nefast care înglobează cuvinte ca: dispariție, teroare, dezumanizare și tristețe. Am îmbogățit subiectul prin formularea unor susțineri clare asupra acestei probleme în actualitate, printr-un studiu teoretic și unul asupra creației personale.

Cercetarea pornește din Evul Mediu, o perioadă de obscurantism, construită pe pilonii brutalității, violenței și torturii, o epocă istorică în care foametea și războiul erau inevitabile, formând un teren favorabil pentru instaurarea unei pandemii cunoscute sub numele de “Moartea Neagră”. Se încearcă atât clarificarea, prin metode științifice moderne, a molimei, cât și dezbateră aspectului migrării către Europa din centrul Asiei. Neputința omului medieval în fața bolii infecțioase făurește alternative cu rol protector sau de intimidare. Scrierile și reprezentările vremii relatează amploarea cu care evenimentul nefast a decimat așezările și conștiința umană, cultivând frica față de moarte, fapt ce a inspirat desenul macabru al secolului al XIV-lea. Caracterul temporar al existenței, prin evoluția rapidă, a modelat percepția procesului funerar, creând lucrări care conțin anamorfoze și simboluri ascunse ale morții. Până în zilele noastre se cercetează cauza care a dus la moartea unui număr atât de mare de oameni. Studiile continuă și combat teoria că boala s-ar fi extins cu ajutorul puricilor de pe șobolanii purtători. S-a ajuns la o afirmație concludentă, că doar prin aer infecția s-ar fi putut extinde atât de fulgerător. Foametea care a dus la rahitism, anemie și malnutriție crea un teren favorabil pentru instaurarea unui virus atât de puternic. Imaginile care descriu evenimentul sunt unele macabre, care au ca decor perioada istorică respectivă. Populația, urmărind efectele dezastruoase ale

pandemiei, a făcut din moarte un camarad. Puterea imaginii monocrome, scoasă din contextul manuscriptelor medievale, este rafinată, prezentând o linie fluidă vibrantă și dramatică. Indiferent de suportul utilizat, descoperim un univers ce deține entități înspăimântătoare, alcătuind un bestiar ce ilustrează legătura strânsă dintre imagine și text. Lovitura suferită de omenire s-a perpetuat într-o întâlnire cu macabru, inspirând deopotrivă artiști și scriitori, propagându-se peste veacuri sub alte forme, cum ar fi cea a conflictului armat care descrie un peisaj grotesc. Aceste imagini sunt re-create de artiștii moderni și contemporani raportați la trecut.

Inovațiile vremii în materie de război, plăsmuite din dorința de a anihila cât mai repede inamicul, au generat în memoria colectivă teama aducătoare de moarte, care a inspirat lucrările în care protagoniștii sunt corpurile inerte personificate. Comparând desenul perioadei medievale cu desenul contemporan, observăm similitudini în maniera de transmitere a tematicilor macabre și utilizarea unor imagini emblematice care sunt comparate cu evenimentele timpului prezent, atât prin gravitatea situației, cât și prin frumusețea itinerarului plastic. Moartea este un mister care a produs un număr impresionant de opere, viziuni intime ale unor personalități care s-au raportat la acest eveniment prin prisma mediului înconjurător. Voltaire afirmă că: “specia umană este singura care știe că moare și știe să moară și o știe numai datorită experienței”. Cred că teama este factorul principal care conduce ființa înspre: nebunie, absurd și prostie.

Maladia a inspirat arta desenului, dovadă fiind documentele care însoțesc textul scris, creând un puternic argument care jonglează între imagine și succesiunea de cuvinte. Semantica imaginii este direcționată într-o cu totul altă orientare, unde reîntâlnim realitatea și divinitatea, ucigând naivul reprezentărilor anterioare, fapt ce determină evoluția desenului.

Pe parcursul acestei teze, readuc în atenție desenatori care au fost dați uitării și reamintesc, prin exemplificarea imaginilor vizuale ce îi definesc, transfigurarea subiectului morții. Concepțiile despre emblema dispariției sunt analizate din punctul de vedere al artistului ca martor și parte a unei societăți care încearcă stigmatizarea unui curs firesc. Detaliile în care bizarul învâluie imaginea medievală caracterizează și desenul modern și contemporan, ca o manieră prin filtrul căreia se cercetează universul. Rolul reprezentării grafice moderne se bucură de atenție din nou. Un număr

semnificativ de artiști s-a apropiat de acest mediu de creație care, datorită sincerității de expresie, devine o extensie a gândului. Prin “pura posibilitate a imposibilității”¹ afișez într-o exemplificare clară, spații care de-a lungul timpului au servit “sfârșitului neechivoc și definitiv al existenței noastre.”² Atracția pentru moarte prin arta desenului stârnește pulsul în căutarea distinctivului care oscilează între agresivitate și spirit ludic, fantezist. Privitorul se hrănește cu repulsia față de malefic, descoperind modalitatea diferită de exprimare a artiștilor menționați. Obsesia pentru linia care desenează o formă, pulsând viață, admirabilă prin precizie, amintește de predecesorii artei care asigură continuitatea.

Conștientizarea dispariției nu are un răspuns, chiar dacă se încearcă argumentarea din punct de vedere filosofic, religios, etic sau cultural, iar din perspectiva empirică se concretizează finalitatea. Acest act care distruge și transformă este o reflecție a evenimentelor sumbre din plan social și stârnește interes la nivelul cercetării științifice. În jurul subiectului, pe parcursul evoluției, neînțelegerea și misterul generează plasarea într-o dimensiune aneutrală. Mitologia și religia oferă o alternativă la brutalitatea evenimentului, conferindu-i actului în sine o conotație spirituală. Toate acțiunile trebuie trecute prin filtrul unei judecăți pentru eliberarea finală. Cele două teritorii antitetice modelează conștiința umană și o constrâng la nivel de moralitate și ierarhizare a valorilor, dar au tendința manipulatorie de implementare a spaimei.

În contradicție cu dogma creștină, artistul este atras de corporalitatea morții. Fascinația pentru anatomie îl obligă să recurgă la practici în care trupul individului este desacralizat. Acest tipar, cu o menire dedicată cunoașterii științifice, a direcționat spre reprezentări grotești, fascinante, desenul devenind instrumentul de legătură. Ilustrațiile anatomice sunt adevărate referințe în contemporaneitate, morbiditatea și decadența exprimându-se prin sufocarea suprafeței de lucru. Condiția umană este plasată în dimensiunea fantasmagoricului, mortalitatea caracteristică desenului lui Marc Bauer acaparând interesul. Surprinderea clipei care însumează memoria evenimentelor deține o prezentare simplă, nesiguranța ghidând spre descoperirea de noi metode ale procesului creativ. Mitologia s-a creat în jurul acestui subiect din

¹ George Nicolaie Năstase, *Jurnal filosofic 1994- 2007*, Ed. Forum Filosofico de Melilla, 2012

² Thomas Nagel, *Veșnice întrebări*, Ed. BIC ALL, trad. Germina Chiroiu, București, 2004, p. 15

cauza neînțelegerii și a misterului care învăluie evenimentul nefast. Aceste mărturisiri istorice sunt o poartă deschisă către trecut.

Personificarea morții apare sub diverse forme, fiind conturată de culturile ancenstrale. Reprezentarea transmite angoasă și deznădejde asemeni desenelor lui Mindaugas Lukosaitas, care se dedică ilustrării actelor agresive concluzionate ca sfârșit iminent. Caracterul rigid care te direcționează spre entitatea descarnată, căreia artele i-au dedicat posteritate, se definește ca documentare vizuală. Atribuirea unui caracter uman aduce cu sine mesajul “memento mori” care predică ideea conștientizării propriei dispariții. Majoritatea desenelor care poartă amprenta expresiei încearcă să insufle acceptarea.

Craniul uman este o imagine care definește mortalitatea, schimbat de modernitate în simbol aflat în contrast cu credințele popoarelor antice, care asociau cutia craniană cu viața și renașterea. Scenele de gen ale secolului al XV-lea descriu craniul alături de figuri sfinte sau la picioarele figurii profetice. Această reprezentare se găsește pe sticlulele cu otravă ale secolului al XIX-lea și pe uniforme naziste.

Din punct de vedere plastic, desenul contemporan și-a clădit un altar bazat pe noțiunea de dispariție, sporind astfel grotescul care reiese din tematicile modernului. Alegoriile permit imaginarului întâlnirea dintre sfârșitul iminent și existență prin semnificații puternice, transmise cu ajutorul desenului. Observ că o sursă importantă de informație o reprezintă arhiva personală a artistului, imaginile fiind utilizate ca referințe. Desenul dezvăluie un univers unde juxtapunerea vizuală se face cu ajutorul redării spațialității intime care se îndreaptă spre o investigație introspectivă. Societatea caracterizată prin consumerism, pierderea identității, uniformizare și moarte este o temă devorată de artiști, iar jocul monocrom este folosit pentru evocarea mediului fotografic utilizat ca informație. Reprezentării grafice i se oferă posibilitatea de a se elibera de stigmatul caietului de schițe și de a se impune, dezvăluind forța creatoare a desenului. Suprafața de lucru prezintă oscilația dintre static și dinamic, energia imaginii fiind unealta disecării cotidianului. Transfigurarea personalului în monumentalitate este un pas care trebuie susținut prin argumentul individualității. Propaganda obsesiei discursului dintre alb și negru prezintă moartea dintr-o perspectivă ambiguă. Portretul sfârșitului este evident în distrugerea de vieți, când mutilează apelând la impetuos, defilând cu dezastrul, demonstrând neputința omului în

fața puterii acesteia de a decima. Același tip de discurs caracterizează și construcțiile care amintesc de caracterul temporar al existenței noastre. Moartea este în continuare o sursă de inspirație pentru artiștii plastici. La Bienala de Artă din Veneția, în anul 2013, am descoperit-o pe artista Elpida Hadzi Valeva, care a prezentat un gard realizat din șobolani albi împăiați, o rememorare a pandemiei distrugătoare, cu urme lăsate până și în genomul uman contemporan.

Triumful morții este prezent în desenul contemporan prin relaționarea cu contextul istoric, acesta din urmă fiind o sursă de entuziasm creator. Arta apare ca un liant între evenimentele istorice și credințele populare, având menirea de a contura un univers diferit și totuși actual.

Cea de a doua parte a tezei prezintă discursul abstractizat al temei recurente. Problemele cu referire la subiectul finitudinii sunt exprimate prin prisma unor artiști care prezintă grotescul și absurdul situației în desene pline de enigmă, aluzie și dramatism. Atracția față de cadavru este afișată printr-o imagine plăcută, cu referire la corpul inert, dar fermecător, al lui Ganimede. Discursul cu referire la această problemă este, la modul anonim, o expunere care se desfășoară la persoana a treia, iar până ne vom confrunța cu propria experiență a morții, ne vom întâlni cu sfârșitul în proximitate.

Prospețimea vizualului contribuie la păstrarea clipei și a stărilor prin care trece artistul, creând un itinerar în contraste puternice. Tehnicile aparent banale adăpostesc un abis al forței și al căutării umane. Discursul indicat de acest subiect se realizează la modul anonim și abstract, o expunere care se desfășoară la persoana a treia, ignorând propria dispariție. Potențialul desenului de a disimula și de a interacționa cu publicul privitor demonstrează că este un mijloc ce înglobează sentimentul ludic al actului creator. Fără îndoială, acțiunile distructive nasc interes pentru desenator acolo unde dezumanizarea și moartea conviețuiesc cu oamenii, într-o procesiune a dezgustului. George Grosz și Otto Dix sunt două personalități care au avut contact direct cu lumea ororilor, fiind predecesorii reprezentării grafice de natură morbidă în epoca modernă, unde regăsim, într-o perioadă de tranziție, acțiunea întunecată și perversă a minții umane. Desenele lor indică scene de sex, agresivitate și moarte, prezentând latura obscură a societății impregnate de sinistru, sub cupola dezastrului. Fragilitatea trupului, pe parcursul istoriei, reflectată în ilustrații care provoacă repulsie, se

modifică, capturând singurătatea după actul finitudinii. Portretizarea metamorfozată alături de forma unui schelet uman o găsim la un număr limitat de artiști, precum Arnold Böcklin, Louis Corinth și Stephané Mandelbaum, desăvârșind opera cu accente de sarcasm.

Pe parcursul tezei, pe lângă reprezentările din sfera desenului, mai sunt exemplificate mostre din arealul artelor vizuale și din locații tangibile care dezvoltă noțiunea de sfârșit, pentru a susține demersul prin surse inspiraționale care au modificat gândirea, dar și raportarea individului contemporan față de subiectul abordat. Conservarea trupului în imagini o recunoaștem din configurația unor planșe cu scop didactic, unde indentificăm rigiditatea imaginii grotești care poartă tiparul detaliului bine realizat, dezvoltându-se o practică ce îndrumă spre curiozitatea funcționalității. Arta, în toate formele sale, este expresia speranței, o declarație pe care o susțin pentru descoperirea de noi modalități plastice, redând aspirația unui discurs care ne însoțește într-o călătorie presupusă și nu probată. Potrivit lui Coreg Robin, teama este prima emoție trăită de om și stă la baza dezvoltării societății care acționează după instinctul de supraviețuire producând conflicte. În viziunea lui Socrate, moartea nu este decât divizare, sufletul fiind ceva dincolo de vizibil, care nu cunoaște finalitate. Mircea Eliade spunea că: “spaima de moarte este de altfel un derivat, la început a existat numai spaima de morți și că orice om viu este pentru celălalt, prin simpla lui prezență un izvor permanent de griji și neliniști.”

Desenul operează, în majoritatea cazurilor, cu gama monocromă derivată din negru, care se situează la marginea gamei cromatice, iar ca simbol este interpretată ca mușenie eternă. Puterea de acaparare, creatoare de spațiu abisal, dă forță liniilor care dezvăluie misterul negativ al lirismului pigmentar. Minte modelază împrejurarea, individualizând-o, în încercarea de a elucida și înțelege evenimentul. În proximitatea pericolului iminent, se instalează panica accesată de o primejdie reală sau imaginară.

Două puncte disecate de desenator sunt descrise ca Eros și Thanatos. Sunt subiecte intens explorate pe plan filosofic în încercarea de a desluși geneza acestor parteneri bizari. Opoziția dintre cei doi termeni a emis, spre încântarea artistului, un concept derivat din temele artistice medievale. Inițiatorul Hans Baldung prezintă acest subiect într-o încheștare care expune contrastul dramatic cauzator de vicisitudine.

Cel de-al treilea capitol dezvăluie cultul macabrului prin transfigurări ale morții în imagini, direcționând spre evenimentele relativ recente care au adus în vocabularul uzual al oamenilor cuvântul apocalipsă, termen care relaționează strâns cu sfârșitul. Impactul asupra conștiinței trebuie immortalizat și predat mai departe, ca un reper vizual pentru estetica urâtului, care a definit realul sub un chip monstruos și imperfect. Similitudinea dintre cadavrele decorate cu bijuterii ale secolului al XVIII-lea și desenul artistei Chloe Piene este un spectacol al morții care poartă haina regalității. Se face referire indirectă la desenele realizate de Peter Feiler și Ragner Persson. Descompunerea prezintă eșecul ființei umane în fața divinității, unde macabrul prinde forma unui fenomen care îl vizează pe om într-un realism disimulat al trecutului. Îmbrățișarea propriei condiții este tratată pentru instaurarea noțiunii de sfârșit benefic în care, entități decupate dintr-un bestiar se luptă pentru sufletul muribundului. Astfel de transfigurări au fost lăsate moștenire. Istoria artei a transmis puterea estetică a artei funerare aflate într-o continuă schimbare, dând monumentalitate imaginii celui dispărut, prin reprezentări ale unui cadavru uman aflat într-un stadiu avansat de descompunere. De la diformitatea figurilor din imaginile sacre până la jertfirea pe altarele torturii, se atinge hidosul, marcat de Hegel prin descrierea figurii hristice trecute prin supliciu. Aceste aspecte ale vizualului se găsesc și în contemporaneitate, care amplifică brutalitatea evenimentelor, creând o atmosferă copleșitoare. Fotografia dezastrului redă latura grotescului însumând două gravuri ale lui Goya care ilustrează oribilele experiențe trăite și modul în care trupul mutilat este așezat în prim-plan, amintind de vestigiul antic al torsului Belvedere. Șocul experienței vizuale argumentează nevoia de receptare a tangibilului prin metode relativ simple. Nu trebuie să existe vreo formulă prin care un individ să-și exercite actul reprezentării grafice, pentru cei instituționalizați fiind o formă de eliberare a minții cu un rezultat de o intensitate și valoare estetică ce nu cunoaște influența mediului artistic exterior.

Am raportat nivelul sincerității la arta naivă prin exemplificarea unor nume care acționează din impuls, având puterea de sintetizare prin care se construiesc idei vandabile. Desenatorul este un spectator al realității care, prin definiție, este supusă observării și analizării, însă realitatea devine efemeră în fața morții și primește noi valențe vizuale.

Având ca repere pasiunea pentru desen și înclinația artistică față de grotesc și macabru, concluzionez că subiectul morții și mediul în care îmi exercit acțiunea creatoare nu ar putea exista unul fără celălalt. Simplitatea înșelătoare a desenului și gustul oarecum dulceag al apropierei sfârșitului țin existența într-un moment de suspensie. Moartea este un gest, desenul este un gest, tot ceea ce survine între cele două elemente este relativ.

Adrian Viorel Ghiman